

ВИХОВНА МЕТА НАВЧАННЯ ЯК ДИДАКТИЧНА КАТЕГОРІЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Філософська наука переконливо довела, що будь-якій людській діяльності передуює усвідомлення мети, яка визначається тими об'єктивними умовами, в яких живе і діє людина. Формулювання мети є ключовим, центральним моментом у навчальному процесі. Цільові установки визначають зміст і характер взаємодії вчителя та учнів, форми, методи, засоби навчання, спричиняють розуміння школярами суті й способів організації навчально-пізнавальної діяльності, суттєво впливаючи на її активізацію.

Мета навчання випливає із загальної мети виховання, яка відображає історично зумовлену потребу суспільства в підготовці підростаючого покоління до виконання певних суспільних функцій.

Мета виховання підростаючих поколінь – прерогатива держави, яка при широкій участі науки і громадськості формулює її як головний компонент своєї педагогічної політики. Світова і вітчизняна історія освіти свідчить про те, що змістові параметри мети виховання підростаючих поколінь відображають рівні цивілізації суспільства, його демократичних характеристик, економічних можливостей, компетентності уряду, служб прогнозування і розрахунку реальних умов розвитку педагогічних систем.

Проте, вітчизняні науковці (С.Баранов, І.Підласий, І.Підкасистий та ін.) наголошують, що мету навчального процесу не можна ототожнювати ні з загальними напрямками державної освітньої політики, ні з завданнями вивчення окремих курсів, ні з завданнями навчальних закладів. Мета навчання повинна бути, з одного боку, достатньо широкою, а з іншого – однозначною, чітко сформульованою, конкретною.

Тому проблема визначення мети потребує не тільки серйозної уваги, але й часу, і професійних зусиль по виявленню можливого загального варіанту мети – настільки широкого, щоб він включив у себе численні індивідуалізовані варіації ідеального зразка вихованої людини.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Як у процесі навчання, так і при проведенні кожного навчального заняття реалізуються три основні групи взаємопов'язаних цілей – освітні, розвиваючі, виховні. В педагогіці вироблені численні підходи до розкриття їх змісту, що відображено у працях вітчизняних дидактів (С.Баранов, А.Дмитрієв, Т.Ільїна, І.Малафіїк, І.Підласий, І.Підкасистий, В.Селіванов, В.Ситаров, О.Савченко, Н.Тализіна, та ін.).

Проте неоднозначним й досі спірним у дидактиці є поняття виховної мети навчання. Не завжди чітко визначається зміст виховної мети навчання як дидактичної категорії. Мають місце думки про недоречність її виокремлення, оскільки правильно організоване навчання завжди виховує, що випливає з самої природи цього соціального процесу.

Формулювання цілей статті... Зважаючи на актуальність окресленого аспекту мети навчання, у даній статті спробуємо на основі аналізу наукової літератури розкрити сутність виховної мети навчання, здійснити семантично-контекстний аналіз ключових дефініцій, які утворюють це поняття.

У педагогічній науці утвердилася думка, що зв'язок між вихованням і навчанням є об'єктивною закономірністю, яка діє в будь-які епохи і за будь-яких умов. Проте, як свідчить здійснений нами аналіз наукової літератури, в тлумаченнях дидактичної категорії „навчання” ця закономірність відображена не завжди. Так, у довідковій педагогічній літературі навчання тлумачиться як основний шлях отримання освіти, цілеспрямований, організований, планомірний і систематично здійснюваний процес оволодіння знаннями, вміннями та навичками під керівництвом досвідчених осіб – педагогів, майстрів і т.д.[15, с.908]; специфічна форма пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння суспільно-історичним досвідом; двосторонній процес взаємопов'язаних діяльностей учителя і учня, спрямований на оволодіння учнями системою знань з основ наук, умінь і навичок їх практичного застосування, розвиток творчих здібностей учня [4, с.276].

За визначеннями окремих науковців, навчання – це організована пізнавальна діяльність, спрямована на прискорення індивідуального психічного розвитку й оволодіння пізнаними закономірностями оточуючого світу (С.Баранов) [1, с.7]; цілеспрямований педагогічний процес організації та стимулювання активної пізнавальної діяльності учнів в оволодінні науковими знаннями і навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду та морально-естетичних поглядів, переконань (І.Харламов) [14, с.159]; сукупність послідовних і взаємопов'язаних дій учителя і учня, спрямованих на розвиток самостійного мислення, спостережливості (І.Підкасистий) [10, с.87]; динамічна взаємодія, співробітництво і партнерство учителя і учнів, організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів, спрямованої на засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, розвиток всебічної вихованості особистості (Н.Мойсеюк) [9, с.187]; цілеспрямований процес взаємодії між учителем та учнями з метою їх розвитку, освіти і виховання (О.Савченко); це виховання, яке здійснюється у ході засвоєння певного змісту освіти (В.Селіванов) [13, с.186] тощо.

Результати аналізу значної кількості тлумачень поняття „навчання” дозволяють визначити його найбільш суттєві ознаки: цілеспрямованість і планомірність, двосторонній характер, спрямування навчання на формування

знань, умінь і навичок. Проте лише в окремих визначеннях дослідники звертають увагу на важливість виховного аспекту навчання, що також є його суттєвою ознакою.

Таку позицію можна пояснити неоднозначним тлумаченням співвідношення навчання і виховання, що, в свою чергу, пов'язано з наявністю різних підходів до визначення поняття "виховання".

Зокрема, у педагогічній енциклопедії виховання тлумачиться у широкому й вузькому значенні: у першому випадку – як єдина сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у громадському й культурному житті суспільства, в другому – процес формування особистості, її моральних і естетичних засад [11, с.384-394].

В.Краєвський розуміє під вихованням процес цілеспрямованого формування світогляду, морального обличчя, естетичного смаку, фізичного розвитку [7, с.35]. І.Лернер визначає виховання як формування емоційного, ціннісного ставлення до різних сфер діяльності як до потреби, до особисто значимого. При цьому вчений не розділяє виховання і навчання, а стверджує, що останнє при певних умовах є одночасно і вихованням, тобто формуванням властивостей і установок особистості, які визначають її ставлення до світу й поведінку в суспільстві [8, с.49]. Н.Мойсеук у вихованні вбачає процес, спрямований на активну різноманітну діяльність школяра, його самореалізацію і самоствердження у цій діяльності [9, с.401]. М.Волков пропонує узагальнене визначення поняття виховання, трактуючи його як процес формування особистості [3, с.89].

Аналіз наведених вище визначень дає можливість виокремити такі характерні особливості виховання: воно ширше і складніше за навчання; передуює навчанням; здійснюється у процесі навчання і позаурочній роботі; продовжується і після закінчення людиною систематичного навчання, супроводжує її впродовж усього життя. Результати виховання не піддаються такій швидкій перевірці, як результати навчання. Виховання створює умови для розвитку дитини, впливає на її свідомість, емоційно-вольову сферу та поведінку, всі види діяльності.

Зіставний аналіз різних трактувань дефініцій „навчання” і „виховання” підтверджує відому педагогічну аксіому, що навчання є складовою частиною виховання й одночасно споріднене йому. Крім того, виховання у процесі навчання найчастіше кваліфікується як його принцип, функція.

Таким чином, як усяка складова діалектичної єдності, ні навчання, ні виховання не існують у чистому вигляді. У навчанні завжди присутні елементи виховання, а у вихованні – елементи навчання. Навчання і виховання не два ізольовані, що взаємодіють тільки у певних умовах процеси, а єдиний процес, який забезпечує, поряд із засвоєнням знань, умінь і навичок, формування характеру, моральних рис школяра тощо.

Істинні діалектичні зв'язки між навчанням і вихованням розкриває виховна функція навчання. Поняттям "функція" у філософії позначається зовнішній прояв властивостей певного предмета в даній системі; певна сукупність наслідків соціальної діяльності, задана поведінка того чи іншого об'єкта, спосіб досягнення мети, результат щодо завершення дії, яка його формує) обов'язок, поле діяльності, призначення, роль.

Суть виховної функції навчання, за тлумаченнями вчених С.Баранова, А.Дмитрієва, І.Підкасистого, І.Підласого, В.Селіванова та ін., полягає у тому, що навчальна діяльність формує і розвиває у школярів основи наукового світогляду, систему моральних, естетичних відносин [5, с.18]; виховує учня, формує у нього патріотичні, моральні якості, погляди, переконання, ідеали, естетичні почуття, дисциплінованість, працелюбність [2, с.6]; правильне ставлення до загальнолюдських цінностей, високе почуття громадянського обов'язку [6, с.144]; формує потреби особистості, мотиви соціальної поведінки, діяльності, систему цінностей [10, с.151].

Навчання виховує учнів, розкриваючи їм багатий світ людських наукових, мистецьких, технічних, культурних надбань. Воно впливає на них художніми образами, науковими знаннями, ідейною спрямованістю. Навчання дає учням наукове розуміння законів розвитку природи і людського суспільства, знання людей, їх відносин і якостей, ознайомлює з минулим і сучасним країни, з перспективами її розвитку, з творчою працею народу. Чим активніше й свідоміше учні оволодівають знаннями, чим більше самі осмислюють їх, тим більше зростає значення цих знань у формуванні їхнього наукового світогляду, поглядів, готовності керуватися ними у власній поведінці.

Проведений аналіз засвідчує, що виховним фактором навчання є насамперед зміст освіти, хоча не всі навчальні предмети мають однаковий виховний потенціал. У гуманітарних і естетичних дисциплінах він вищий: викладання музики, літератури, історії, психології, художньої культури завдяки предметному змісту цих галузей створює більше можливостей для формування особистості. Але не можна стверджувати про автоматизм виховання під час вивчення даних предметів. Зміст навчального матеріалу може викликати несподівані, протилежні задуму реакції учнів. Результат його впливу залежить від рівня вихованості, соціально-психологічної, педагогічної ситуації навчання, від особливостей класу, місця та часу навчання і т.д. Зміст дисциплін природничого циклу поряд з гуманітарними предметами більшою мірою сприяє формуванню світогляду, цілісної картини світу в свідомості учнів, виробленню на цій основі поглядів на життя і діяльність.

Навчальна діяльність, як відомо, ніколи не буває справою чистого інтелекту. Вона завжди включає емоційні й вольові процеси, які, породжуючись змістом навчання, впливають на його освітні та виховні результати.

Організована відповідним чином у певних умовах навчальна діяльність забезпечує не тільки формування і розвиток мислительних операцій і фізичних дій, але й відповідне ставлення до об'єктів, з якими відбуваються дії, а також до умов, за яких ці дії виконуються. Моральні та естетичні істини осягаються учнем у процесі учіння, але не прямо через засвоєння знань, умінь і навичок, а в результаті емоційно-духовного визначення свого місця в системі відносин з об'єктами, які залучені до навчання.

Тільки та навчальна діяльність є виховуючою, доводять вчені, в процесі якої засвоюються необхідні знання, формуються уміння і навички в реальній діяльності самих учнів, яка усвідомлюється ними як особистісно значима. Навчальна діяльність виховуюча, якщо в навчанні проявляється піклування про зміцнення здоров'я учнів; якщо навчання здійснюється у позитивній естетичній обстановці; якщо відносини з учителем мають особистісний характер: учитель зацікавлений не тільки в тому, щоб учень знав його предмет, але й у його подальшій долі [6, с.122].

Навчання виховує завжди, але не автоматично і не завжди в потрібному напрямі. Тому для реалізації його виховної функції учителеві необхідно знати не тільки про об'єктивний характер зв'язку між навчанням і вихованням, але й, по-перше, аналізувати й відбирати навчальний матеріал з позицій його виховного потенціалу; по-друге, так будувати процес навчання, щоб стимулювати особистісне сприймання навчальної інформації учнями, викликати їх активне оціночне ставлення до того, що вивчається, формувати їх інтереси, потреби, гуманістичну спрямованість. Для реалізації виховної функції процес навчання повинен бути спеціально проаналізований і розроблений учителем у всіх його компонентах.

Висновки. Отже, на основі здійсненого аналізу наукової літератури виховну функцію навчання розуміємо як процес цілісного впливу на інтелектуальну, морально-емоційну, вольову сферу дитини засобами навчальної діяльності. Відповідно виховну мету навчання визначаємо як майбутній результат цього процесу, тобто очікувані особистісні утворення, які проявляються у поведінці та свідомій діяльності особистості й характеризуються сформованістю наукового світогляду, понять про навколишній світ; моральних якостей і почуттів у дітей (загальнолюдських, державно-національних, громадянських та ін.); розвитком вольових і соціально значущих якостей особистості, самооцінки; набуттям нею певного соціального досвіду.

Література

1. Баранов С.П. Воспитательные задачи на уроке // Начальная школа. – 1990. - №2. – С.6-8.
2. Баранов С.П. Образовательная, воспитательная, развивающая функция обучения // Начальная школа. – 1986. - №10. – С.2-6.
3. Волков М.П. Учим творчеству / Сост. И.Н. Баженова. – М.: Педагогика, 1990. – 560 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник.-К.:Либідь,1997.-374 с.
5. Дмитриев А.Е. Воспитательная направленность учебного материала // Начальная школа. – 1988. - №8. – С.22-23.
6. Иванчук М.Г. Интегроване навчання: сутність та виховний потенціал (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). – Чернівці: Рута, 2004. – 360 с.
7. Краевский В.М. Проблема научного обоснования обучения (Методологический анализ). – М.: Педагогика, 1977.-264 с.
8. Лернер И.Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / Пособие для учителей. – М., 1981.-С.48-56.
9. Мойсеюк Н.С. Педагогіка. – К.: ВАТ "КДНК", 2001. – 607 с.
10. Педагогіка.Учеб.пособие / Под ред. И.П.Пидкасистого. –М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
11. Педагогическая энциклопедия / Гл.ред.И.А.Каиров и Ф.Н.Петров.-Т.2.-М.: Советская энциклопедия, 1965. – 143 с.
12. Подласый И.П. Педагогіка. – М.: Просвещение, 1996. – 432 с.
13. Селиванов В. Основы общей педагогики: Теория и методика воспитания. – М.: Академия, 2000. – 336 с.
14. Харламов И.Ф. Педагогіка. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.
15. Энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1984.-1600 с.

Анотація

У статті на основі аналізу наукової педагогічної та психологічної літератури розкривається сутність виховної функції навчання, проведений семантично-контекстний аналіз ключових дефініцій, які утворюють це поняття. Автором запропоновано вазначення поняття "виховна функція навчання".

Аннотация

В статье на основе анализа научной педагогической и психологической литературы раскрыта сущность воспитательной цели обучения, осуществлен семантически контекстный анализ ключевых дефиниций, которые образуют это понятие. Автором предложено определение понятия „воспитательная цель обучения“.